

Bronisław Ratus

EWOLUCJA SYSTEMU EDUKACYJNEGO

Pojęcie „system edukacyjny” weszło do nauk pedagogicznych dopiero w XX w. Jego ewolucja kształtowała się w trzech różnych zakresach, a mianowicie: (1) w praktyce oświatowej; (2) w teorii pedagogicznej; (3) ustawodawstwie edukacyjnym.

W praktyce oświatowej elementy systemu edukacyjnego występowały już w starożytnej Grecji i starożytnym Rzymie. Podstawą każdego systemu edukacyjnego jest system szkolny, którego najważniejsze składniki w starożytnych cywilizacjach już występowały. Tamte systemy oświatowe opisane są w reprezentatywnych pracach z zakresu historii wychowania. Do tych prac można zaliczyć fundamentalne publikacje o randze podręczników akademickich, a zwłaszcza: Stanisława Kota, Łukasza Kurdybachy, Józefa Miąso, Stefana Wołoszyna (por. bibliografia). W pracach tych autorów bądź opublikowanych pod ich redakcją znajdziemy opis systemów oświatowych w Europie od starożytności po wiek XX. Ponieważ publikacje te są stosunkowo łatwo dostępne w bibliotekach, przeto zwalnia to mnie z obowiązku opisywania różnych systemów oświatowych na przestrzeni dziejów Europy w poszczególnych okresach historycznych.

W literaturze pedagogicznej – w dziejach „pisanej” historii Europy, tzn. w okresach, gdy już masowo używano pisma i co do których obecnie dysponujemy źródłami, dokumentami pisanymi – pierwszy najpełniej opisał system edukacyjny starożytnego Rzymu żyjący w I w.n.e. Marek Fabiusz Kwintylian w książce *Kształcenie mówcy* (po II wojnie światowej opublikowanej w języku polskim w 1951 r. we Wrocławiu).

W czasach nam bliższych, w XVII w., system oświatowy taki, jaki powinien być, opisał Jan Amos Komeński (1592-1670) w książce *Wielka dydaktyka*. Wprawdzie autorzy ci nie używali wówczas terminu „system oświatowy” czy „system edukacji”, ale tę rzeczywistość, którą opisywali lub postulowali, w XX w. w literaturze pedagogicznej określono pojęciem systemu szkolnego.

W 1992 r. z inicjatywy UNESCO, świat pedagogiczny obchodził Międzynarodowy Rok Komeńskiego. Poglądy Komeńskiego wyrażone w *Wielkiej dydaktyce* wyprzedzały jego epokę o co najmniej 300 lat i są w wielu problemach pedagogicznych nadal aktualne.

Według Komeńskiego (J. A. Komeński, s. 277-311) wiek życia człowieka, w którym powinien się uczyć, powinien obejmować cztery 6-letnie okresy i trwać do 24 roku życia. Stosownie do tego należy zorganizować szkolnictwo obejmujące 4 kolejne stopnie: (1) wiek niemowlęcy, do szóstego roku życia – to szkoła macierzyńska; powinna ona być w każdej rodzinie; (2) wiek dzieciństwa, 7-12 roku życia. Powinna mu odpowiadać szkoła elementarna i należy ją zorganizować w każdej wsi, gminie, miejscowości; (3) wiek chłopięcy, 13-18 roku życia. Wiekowi temu powinna odpowiadać szkoła łacińska, czyli gimnazjum. Powinna ona istnieć w każdym mieście; (4) wiek młodzieńczy, 19-24 roku życia. Dla tych lat życia człowieka właściwą szkołą jest akademia, która powinna być „w każdym państwie, a nawet w każdej większej prowincji” (Komeński, s. 278). Istotne jest również to, że Komeński opracował i opublikował w tym samym dziele program kształcenia na każdym szczeblu szkolnym. O tej książce Komeńskiego i jej autorze warto pamiętać w Polsce chociażby dlatego, że ten wielki Czech swoje dzieło napisał w polskim Lesznie, w czasie pracy nauczycielskiej w tym mieście.

Stefan Wołoszyn, uzasadniając pogląd, że początki nowożytnych systemów oświatowych kształtowały się w wieku XIX, sformułował następującą definicję tego pojęcia:

Przez system oświatowy rozumiemy obecnie zespół wszystkich typów instytucji oświatowo-wychowawczych, jakie są czynne w określonym kraju w danym czasie powiązanych z sobą w swoisty sposób na podstawie pewnych ustalonych zasad. Zasady te ustala z reguły państwo. W tym przejawia się tzw. polityka oświatowa państwa. Zasady te dotyczą najczęściej i przede wszystkim: (1) ustalenia norm organizacyjnych dla szkolnictwa, wzajemnego powiązania i zależności od siebie szkół różnego szczebla i różnego typu, (2) tworzenia i utrzymywania szkolnictwa państwowego, (3) stosunku państwa do szkolnictwa wyznaniowego, komunalnego (municipalnego) i prywatnego oraz uprawnień tego szkolnictwa, (4) ustalenia obowiązku i przymusu szkolnego, (5) miejsca, roli i uprawnień innych poza szkolnictwem placówek oświatowo-wychowawczych w systemie oświatowym danego kraju, (6) zarządzania i nadzoru pedagogicznego i administracyjnego nad szkolnictwem i innymi instytucjami oświatowo-wychowawczymi (S. Wołoszyn, s. 502).

O tym, że pojęcia „system oświatowy”, „system edukacyjny” późno weszły do nauk pedagogicznych, może świadczyć literatura okresu II Rzeczypospolitej. Jeszcze w opublikowanym w 1925 r. drugim tomie *Podręcznej encyklopedii pedagogicznej* – jej autor Feliks Kierski nie umieścił żadnego z tych haseł. Znajduje się tam jedynie hasło „system” i jego jednozdaniowa definicja: „Zespół zdań prawdziwych (względnie uważanych za prawdziwe), powiązanych z sobą stosunkami wynikania, jest systemem naukowym” (S. Kierski, s. 511). Wówczas więc, na gruncie nauk pedagogicznych, termin „system” definiowano za określeniami przyjętymi w logice formalnej. Chociaż w tym samym czasie w niektórych pracach pedagogicznych już używano określenia „system wychowania i kształcenia” (Ustawy, W. Kucharski, s. IX). Współcześnie obszerny przegląd definicji „systemu oświaty” w ujęciu różnych autorów prezentuje Mirosław Szymański w odpowiednim hasle opublikowanym w *Encyklopedii pedagogicznej* z 1993 r. (W. Pomykało, s. 746-753), a system wychowawczy – Irena Jundziłł (tamże, s. 753-758).

W publikacji Wincentego Okonia *Nowy słownik pedagogiczny* (1996 r.) nie ma hasła „system edukacyjny”. Autor tej pożytecznej pracy definiuje w niej kilka interesujących nas tu pojęć, a więc: „system” – różne rozumienia tego terminu: system klasowo-lekcyjny; system kształcenia; system oświaty; system szkolnictwa; system wychowania (W. Okoń, s. 271-273).

System edukacji to tytuł całej drugiej części *Raportu Komitetu Ekspertów do spraw Edukacji Narodowej* (z 1989 r.), noszącego tytuł *Edukacja narodowym priorytetem*. W tej części *Raportu* zawartych jest trzynaście rozdziałów (s. 79-342), a wśród nich analizowane są szkoły i placówki oświatowo-wychowawcze wszelkich typów i szczebli, szkoły wyższe, treści kształcenia i wychowania tych instytucji. Cały rozdział w tej publikacji poświęcony jest instytucjom społeczeństwa wychowującego. Do systemu tego autorzy *Raportu* włączyli rodzinę – jako instytucję wychowawczą, co przekonująco uzasadnili w treści książki.

W Polsce jednolity system oświatowy obejmujący cały kraj ukształtował się w okresie Komisji Edukacji Narodowej, która została powołana do życia jako centralna państwowa władza oświatowa po I rozbiorze w 1773 r. Było to pierwsze w Europie Ministerstwo Oświaty. W 1783 r. Komisja ta przyjęła obszerny dokument prawny: „Ustawy Komisji Edukacji Narodowej”.

Komentując „Ustawy” we wstępie do jej tekstu w 1923 r., prof. W. Kucharski pisał:

Ustawy Komisji Edukacyjnej objęły w swoich ramach całokształt wychowania i wykształcenia młodzieży, ujmując w organiczny system zarówno obie podówczas istniejące na ziemiach polskich akademie: krakowską i wileńską, jako też szkoły średnie, wydziałowe i podwydziałowe oraz szkoły powszechne – parafialne, uzależniając niższe od wyższych, a akademiom przyznając prawo naczelnego nadzoru wszystkich w Rzeczypospolitej szkół średnich i klasztornych (Ustawy, s. IX).

Od siebie dodam, że „Ustawy” Komisji przyznawały również prawo nadzoru pedagogicznego nad szkołami i placówkami wychowawczymi prowadzonymi przez osoby prywatne, a także określały prawo i obowiązki nauczycieli, ich kształcenie, prawa i obowiązki uczniów oraz plany nauczania na poszczególnych szczeblach kształcenia.

Dzieło Komisji i określony przez nią system oświatowy zostały zniweczone przez rozbiory Polski. Gdy w Europie w XIX w. kształtowały się narodowe systemy oświatowe w poszczególnych państwach, na ziemiach polskich zaborcy podporządkowali systemy oświatowe swoim interesom – rusyfikacyjnym w zaborze rosyjskim oraz germanizacyjnym w zaborze austriackim i pruskim. Jedynie w zaborze austriackim od 1867 r. nastąpiła repolonizacja szkolnictwa na ziemiach polskich z polską władzą oświatową – Szkolną Radą Krajową; stan taki przetrwał już do I wojny światowej.

Generalnie można stwierdzić, że na ziemiach polskich pod zaborami przez ponad 120 lat ukształtowały się – w okresie do I wojny światowej – trzy systemy oświatowe. Po I wojnie światowej państwo polskie przyjęło szkolnictwo wszystkich szczebli po systemach ukształtowanych w państwach zaborczych. W okresie

II Rzeczypospolitej do ostatecznego ujednoczenia polskiego systemu szkolnego na terenie całego kraju doszło – po wieloletnich dyskusjach – na mocy Ustawy z 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa (Dz. Ustaw R.P., nr 38, poz. 389 z 1932 r.). Ustawa ta w całości została anulowana dopiero na mocy Ustawy o systemie oświaty i wychowania z 15 lipca 1961 r.

Na mocy Ustawy o ustroju szkolnictwa z 1932 r. (zwróćmy uwagę, że w tej Ustawie termin „system szkolny” jeszcze nie występował) ustrój szkolny stanowiły:

1. Przedszkola.
2. Szkoły powszechnie, które dzieliły się na trzy stopnie:
 - stopień I – nauka trwała 7 lat, ale kończyła się na klasie czwartej (w kl. I i II – nauka trwała po jednym roku; w kl. III – dwa lata; w kl. IV – trzy lata).
 - stopień II – nauka trwała 7 lat, ale kończyła się na klasie szóstej; nauka w klasach I – V – trwała po jednym roku, w klasie VI – dwa lata.
 - stopień III – były to szkoły najwyżej zorganizowane; nauka w tych szkołach trwała 7 lat i realizowano programy nauczania siedmiu klas.
3. Szkolnictwo średnie ogólnokształcące składało się z:
 - gimnazjum (4-letniego);
 - liceum (2-letniego).
4. Szkolnictwo zawodowe z trzema rodzajami:
 - a) doksztalające;
 - b) zasadnicze;
 - c) przysposobienia zawodowego.
5. Zakłady kształcenia nauczycieli:
 - a) seminaria dla wychowawczyń przedszkoli (4-letnie);
 - b) licea dla wychowawczyń przedszkoli (2-letnie);
 - c) licea pedagogiczne (3-letnie).

Warunkiem podjęcia nauki w liceum każdego rodzaju było wcześniejsze ukończenie gimnazjum. Dużą maturę otrzymywali jedynie absolwenci liceów, których ukończenie było też warunkiem ubiegania się o przyjęcie na studia wyższe.

6. Szkoły wyższe:

- a) akademickie;
- b) nieakademickie.

Do tego ustroju szkolnego zaliczano również różnego rodzaju kursy doksztalające i podnoszące kwalifikacje. Wszystkie szczeble edukacyjne – od przedszkoli po uniwersytety – mogły obejmować zakłady państwowe, publiczne lub prywatne.

Ustawa o ustroju szkolnictwa wprowadziła rozróżnienie na:

1. Szkoły (zakłady) państwowe – zaliczano do nich te placówki, które były utrzymywane wyłącznie przez władze państwowe.

2. Szkoły (zakłady) publiczne – do nich zaliczano wszystkie te placówki, które były utrzymywane przez państwo wspólnie z samorządem terytorialnym lub gospodarczym.

3. Szkoły (zakłady) prywatne, do których zaliczano wszystkie te instytucje i placówki, które nie mieściły się w określeniu szkoły (zakładu) państwowej lub publicznej.

Ustawa o ustroju szkolnictwa z 1932 r. w istocie prawnie określiła cały system edukacyjny kreowany przez władze państwowe (Sejm), który wówczas przyjęto, zdefiniowany mianem ustroju szkolnictwa.

Ogółem pod koniec II Rzeczypospolitej, w r. szk. 1938/39, w skład tego systemu wchodziły rodzaje szkolnictwa przedstawione w tabeli 1.

Tabela 1.

STAN LICZBOWY SZKOLNICTWA W POLSCE W ROKU SZKOLNYM 1938/39

Typy szkół	Liczba szkół	Liczba uczniów (studentów) w tys.
- przedszkola	1506	74,8
- szkoły powszechne	28881	4953,0
szkoły ćwiczeń	40	10,5
szkoły specjalne	110	12,6
- gimnazja	784	197,5
- licea	668	36,7
- zakłady kształcenia nauczycieli	74	6,6
- zawodowe	717	90,8
- ludowe rolnicze	611	5,8
- zawodowe dokształcające	641	120,3
- wyższe	28	50,0
Razem	34060	5558,6

Źródło: „Mały rocznik statystyczny”, GUS, Warszawa 1939, s. 317.

Łącznie w ponad 34 tys. placówkach oświatowych funkcjonujących w ramach ustroju szkolnego określonego przez Ustawę z 1932 r. naukę pobierało ponad 5,5 miliona dzieci i młodzieży. Ustawa o ustroju szkolnictwa obowiązywała również po II wojnie światowej z pewnymi zmianami. Do najistotniejszych zmian należało zlikwidowanie stopni szkół powszechnych i wprowadzenie jednolitej szkoły podstawowej. Formalnie Ustawa z 1932 r. została anulowana na mocy Ustawy o systemie oświaty i wychowania z 15 lipca 1961 r. Ustawa z 1961 r. wprowadziła termin „system” do swojego tytułu. Ustawa ta (z 1961r.) obowiązywała również 30 lat (podobnie jak ta z 1932 r.), a nowa Ustawa o systemie oświaty została przyjęta przez Sejm 12 września 1990 r.

W roku 1996 system edukacji w Polsce został określony w dwóch dokumentach normatywnych. Są to: 1. Ustawa o szkolnictwie wyższym z 12 września 1990 r. (1); 2. Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r. (2); Warto zwrócić uwagę, że obie te ustawy były już wielokrotnie nowelizowane, ale nie w częściach odnoszących się do określenia elementów i głównych funkcji systemu oświaty bądź systemu edukacji.

Pierwsza z tych Ustaw – o szkolnictwie wyższym – w art. 3. stwierdza, że: „Uczelnie są częścią systemu nauki polskiej i systemu edukacji narodowej”. Jest rzeczą charakterystyczną, że Ustawa o szkolnictwie wyższym zawiera zwrot „system edukacji narodowej”. Natomiast druga z tych Ustaw – o systemie oświaty – konsekwentnie zawiera zwrot „system oświaty”. Mało tego – „system oświaty” znajduje się również w tytule tego aktu prawnego.

Ustawa o systemie oświaty w art. 2. wymienia w dziesięciu punktach instytucje, które wchodzi w skład „systemu oświaty”:

1. przedszkola, w tym specjalne;
2. szkoły podstawowe i ponadpodstawowe (z wyjątkiem szkół wyższych), w tym specjalne, sportowe, mistrzostwa sportowego i artystyczne;
3. placówki oświatowo-wychowawcze, placówki pracy pozaszkolnej oraz placówki kształcenia ustawicznego;
4. poradnie psychologiczno-pedagogiczne oraz inne poradnie specjalistyczne udzielające dzieciom, młodzieży, rodzicom i nauczycielom pomocy psychologiczno-pedagogicznej, a także pomocy uczniom w wyborze kierunku kształcenia zawodowego;
5. placówki opiekuńczo-wychowawcze i resocjalizacyjne, zapewniające opiekę i wychowanie dzieciom i młodzieży pozbawionym całkowicie lub częściowo opieki rodzicielskiej;
6. rodziny zastępcze;
7. ośrodki adopcyjno-opiekuńcze inicjujące i wspomagające zastępcze formy wychowania rodzinnego;
8. Ochotnicze Hufce Pracy;
9. zakłady kształcenia i placówki doskonalenia nauczycieli;
10. biblioteki pedagogiczne.

Wymienione składniki systemu oświaty w Ustawie o systemie oświaty nie uwzględniają szkolnictwa wyższego. Stało się tak zapewne dlatego, że ustawodawca – Sejm RP – przyjmując ten podstawowy dla szkolnictwa dokument prawny, wskazał instytucje i placówki nim objęte i w stosunku do nich mający zastosowanie. Natomiast szkolnictwo wyższe jest również częścią „systemu edukacji narodowej”, z mocy Ustawy o szkolnictwie wyższym, będąc równocześnie „częścią systemu nauki polskiej”.

Normatywne regulacje prawne dotyczące systemu oświatowego i systemu edukacyjnego wskazują, że pojęcie „system edukacyjny” jest zakresowo szersze niż pojęcie „system oświatowy”, pojęcie zaś „system szkolny” jest zakresowo węższe od pojęcia „system oświatowy”. Prawne rozróżnienie tych systemów ma daleko idące konsekwencje dla praktycznego funkcjonowania tych placówek, gdyż ustawa ma wpływ na sposoby ich finansowania, ich administracyjnej i pedagogicznej zależności i współzależności, regulowanie praw i obowiązków uczniów, nauczycieli, wychowawców, studentów oraz nauczycieli akademickich. W tym zakresie mogą występować i najczęściej występują różnice w interpretacjach prawnych bądź w pedagogiczno-teoretycznych aspektach analizowanych problemów, całego systemu edukacyjnego lub poszczególnych jego części.

Ustawa o systemie oświaty w następujący sposób określa jego cele i zadania. System oświaty, stwierdza się w art. 1, „zapewnia w szczególności”:

1. realizację prawa każdego obywatela Rzeczypospolitej Polskiej do kształcenia się oraz prawa dzieci do wychowywania i opieki, odpowiednich do wieku i osiągniętego rozwoju;

2. wspomaganie przez szkołę wychowawczej roli rodziny;
3. możliwość zakładania i prowadzenia szkół i placówek przez różne podmioty;
4. dostosowanie treści, metod i organizacji nauczania do psychofizycznych możliwości uczniów, a także stwarzanie warunków do korzystania z opieki psychologicznej i specjalnych form pracy dydaktycznej;
5. możliwość pobierania nauki we wszystkich typach szkół przez młodzież niepełnosprawną oraz niedostosowaną społecznie;
6. opiekę nad uczniami szczególnie uzdolnionymi przez umożliwianie realizowania indywidualnych programów nauczania oraz ukończenia szkoły każdego typu w skróconym czasie;
7. upowszechnianie dostępu do szkół średnich, których ukończenie umożliwia dalsze kształcenie w szkołach wyższych;
8. możliwość uzupełniania przez osoby dorosłe wykształcenia ogólnego, zdobywania lub zmiany kwalifikacji zawodowych i specjalistycznych;
9. zmniejszanie różnic w warunkach kształcenia, wychowania i opieki między poszczególnymi regionami kraju, a zwłaszcza ośrodkami wielkomiejskimi i miejskimi;
10. utrzymywanie bezpiecznych i higienicznych warunków nauki, wychowania i opieki w szkołach i placówkach oświatowo-wychowawczych;
11. upowszechnianie wiedzy ekologicznej wśród dzieci i młodzieży oraz kształtowanie właściwych postaw wobec problemów ochrony środowiska;
12. opiekę dzieciom i młodzieży osieroconym, pozbawionym całkowicie lub częściowo opieki rodzicielskiej, a także uczniom pozostającym w trudnej sytuacji materialnej i życiowej;
13. dostosowanie kierunków i treści kształcenia do wymogów rynku pracy.

Jest to grupa ustawowych celów i zadań całego systemu oświaty, które powinny być realizowane „w szczególności” – jak je określa Ustawa. Każdy z elementów wchodzących w skład systemu powinien sprecyzować te szczególne cele i zadania, które są do niego adresowane w pierwszym rzędzie. Precyzowania i uszczegółowienia celów i zadań składników systemu oświatowego często dokonuje Ministerstwo Edukacji Narodowej w drodze zarządzeń, w ramach swoich ustawowych uprawnień. Natomiast szczegółowe cele i zadania w postaci dokumentu prawnego określa każda szkoła i placówka oświatowo-wychowawcza w opracowanych przez siebie statutach, regulaminach, a w ostatnich latach – również w konstytucjach niektórych szkół.

Na podstawie analizy treści Ustawy o systemie oświaty oraz Ustawy o szkolnictwie wyższym można sformułować uogólniające zdanie następujące: system oświaty i system szkolnictwa wyższego łącznie tworzą system edukacji narodowej. W ramach więc systemu edukacji narodowej, w takim ujęciu, można wyróżnić podsystem oświaty i podsystem szkolnictwa wyższego.

Ustawa o szkolnictwie wyższym w sposób następujący określa w art. 3. podstawowe jego zadania ogólne:

1. kształcenie studentów w zakresie danej gałęzi wiedzy oraz ich przygotowanie do wykazywania określonych zawodów;
2. prowadzenie badań naukowych lub twórczej pracy artystycznej;
3. przygotowanie kandydatów do samodzielnej pracy naukowej, dydaktycznej lub działalności artystycznej;
4. kształcenie, w celu uzupełnienia wiedzy ogólnej i specjalistycznej osób, które posiadają tytuły zawodowe i wykonują zawody praktyczne;
5. rozwijanie i rozpowszechnianie kultury narodowej oraz postępu technicznego, a także współdziałanie w szerzeniu wiedzy w społeczeństwie oraz dbanie o zdrowie i rozwój fizyczny studentów;
6. wychowywanie studentów w duchu poszanowania praw człowieka, patriotyzmu, demokracji i odpowiedzialności za losy społeczeństwa i państwa;
7. podejmowanie starań, by w środowisku akademickim panował kult prawdy i sumiennej pracy oraz atmosfera wzajemnej życzliwości.

Wymienionych poprzednio 13 grup i zadań systemu oświatowego oraz powyższych 7 celów i zadań szkolnictwa wyższego łącznie tworzy blok normatywnych, ustawowych celów i zadań całego polskiego systemu edukacji narodowej.

Powyższe najogólniejsze ustawowe zadania są bardziej szczegółowo postrzegane w statutach szkół wyższych oraz ich regulaminach studiów. Statut i regulamin studiów opracowuje każda wyższa uczelnia samodzielnie w ramach swojej autonomii i samodzielności, przestrzegając ogólnych regulacji ustawowych. W uczelniach autonomicznych ostateczną instancją zatwierdzającą statut i regulamin studiów jest jej senat. Natomiast w innych uczelniach statut i regulamin studiów przyjęty przez senat szkoły musi być zatwierdzony przez Ministra Edukacji Narodowej. W tym miejscu przypomnijmy, że zgodnie z art. 12 Ustawy o szkolnictwie wyższym uczelnią w pełni autonomiczną jest tylko ta szkoła wyższa, która łącznie spełnia następujące dwa warunki: 1. zatrudnia na podstawie mianowania na pierwszym pełnym etacie co najmniej sześćdziesięciu nauczycieli akademickich posiadających tytuł profesora (tytuł, a nie tylko zajmujących stanowisko); 2. w uczelni tej co najmniej połowa podstawowych jednostek organizacyjnych ma uprawnienia do nadawania stopnia naukowego doktora habilitowanego.

W skład systemu edukacyjnego, zgodnie z treścią analizowanych ustaw, wchodzi szkoły i placówki oświatowo-wychowawcze oraz uczelnie zarówno państwowe, jak i niepaństwowe, organizowane i prowadzone przez osoby prawne lub fizyczne.

Niezależnie od tego, że w skład systemu edukacyjnego wchodzi wszelkiego rodzaju instytucje i placówki oświatowe, wychowawcze, opiekuńcze, kulturalne, jego fundamentem jest szkolnictwo wszelkich rodzajów i szczebli. Są to instytucje, których sensem istnienia i istotą jest kształcenie, wychowanie i opieka, które dysponują wyspecjalizowaną kadrą, bazą materialną, infrastrukturą niezbędną do prowadzenia tego typu działalności. Ich stan w roku szkolnym 1995/96 w Polsce przedstawia tabela 2.

Tabela 2.

PODSTAWOWE DANE DOTYCZĄCE SYSTEMU EDUKACYJNEGO W POLSCE
W ROKU SZK. 1995/96

Szkoły (placówki)	Liczba szkół (placówek)	Liczba uczniów (studentów)	Liczba nauczycieli
- przedszkola	9350	773233	68469
- oddziały przedszkolne przy szkołach podstawowych	11268	211312	12861
- podstawowe	19829	5104200	323437
- średnie ogólnokształcące	1705	682997	33752
- średnie techniczne i zawodowe	7455	1568258	83918
- policealne	1432	161010	3920
- szkolnictwo dla dorosłych			
podstawowe	135	8716	97
średnie ogólnokształcące	330	73026	919
średnie techniczne i zawodowe	1435	181991	880
- szkoły specjalne (podstaw.)	776	82999	13296
- wyższe	179	794600	67263
Razem:	53894	9642342	608812

Źródło: Zestawienie własne na podstawie: 1. „Oświata i wychowanie w roku szkolnym 1995/96”, GUS, Warszawa 1996; 2. „Szkoły wyższe w roku szkolnym 1995/96”, GUS, Warszawa 1996.

Ogółem w Polsce w roku szkolnym 1995/96 było ok. 54 szkół i placówek oświatowo wychowawczych, do których uczęszczało ok. 10 mln dzieci, młodzieży i studentów, a zatrudnionych w nich było 610 tys. nauczycieli na pełnych etatach. Dodając do tego pracowników administracji i obsługę można przyjąć, że przedszkola, szkoły i uczelnie w Polsce są podstawowym miejscem pracy dla ponad jednego miliona osób. Jest to podstawa polskiego systemu edukacyjnego.

Zarówno jednak pedagogika, jak i socjologia wychowania, do systemu edukacyjnego zalicza również takie instytucje, jak rodzina, kościoły, organizacje społeczno-wychowawcze, młodzieżowe, sportowe i środki masowego przekazu (S. Kowalski, s. 353-419; E. Trempała, *Szkola a edukacja równoległa*).

Składniki systemów edukacyjnych ulegają przemianom, są reformowane w różnorodny sposób co do zakresu, treści i metod działalności; powstają w ich ramach często zupełnie nowe instytucje kształcące i wychowawcze. Zjawisko tych przemian występuje ze szczególną intensywnością po wojnach, rewolucjach, wielkich kryzysach, przemianach ustrojowych – chociażby takich, jakie zachodzą w Polsce po 1989 r. Prawdopodobnie nawet ten tekst za lat kilka w odniesieniu do Polski nieco straci na aktualności, gdyż system oświatowy i edukacyjny w naszym kraju znajduje się w procesie ewolucyjnych reform. Są one już daleko zaawansowane – np. niektóre nowe rozwiązania prawne znajdują się nawet już w procesie legislacyjnym w Sejmie RP (np. Ustawa o wyższych szkołach zawodowych), inne zaś w procesie konsultacji społecznych (np. podstawy programowe).

Reasumując powyższe rozważania można zaproponować następującą definicję pojęcia systemu edukacyjnego. System edukacyjny jest to układ intencjonal-

nych instytucji oraz organizacji kształcących, wychowawczych, opiekuńczych i socjalizacyjnych obejmujących swoimi wpływami każdego człowieka od wczesnego dzieciństwa do późnej starości.

Sądzę, że pod koniec XX w. można sformułować cechy (lub zasady) systemu edukacyjnego, a wśród nich:

- pluralizm organizacyjny i prawny;
- tolerancja;
- autonomia i samorządność instytucji edukacyjnych;
- globalizacja i uniwersalizacja celów kształcenia i wychowania z zachowaniem tożsamości narodowej;
- dbałość o indywidualność każdego uczestnika procesów edukacyjnych, podmiotowość jednostki, której granicę stanowi podmiotowość drugiego człowieka i jego współodpowiedzialność za dobro wspólnoty ludzkiej;
- decentralizacja programowa, organizacyjna, dydaktyczno-wychowawcza;
- aktywna rola państwa w dziedzinach edukacyjnych;
- ciągłość i zmiana składnikiem systemu edukacyjnego.

Konstrukcją nośną każdego systemu edukacyjnego jest system szkolny, a jego podstawą – rodzina, jako najbardziej uniwersalna i podstawowa instytucja wychowawcza, opiekuńcza, socjalizacyjna, kształcąca.

System edukacyjny – tak pojmowany – łączy w sobie system szkolny, system wychowawczy, system oświatowy, system socjalizacyjny. Ulega przemianom o charakterze ewolucyjnym, a zarazem zachowuje pewne elementy stałe. Mimo najbardziej nawet radykalnych zmian w systemie edukacyjnym jego podstawa, główne komponenty są i będą trwałe również w XXI w. Do tych trwałych instytucji należą: rodzina, szkoły, wyższe uczelnie, uniwersytety, a z instytucji pozaszkolnych – kościoły.

Do trwałych elementów systemów edukacyjnych należą i zapewne należeć będą jego naczelnne, odwieczne wartości – idee prawdy, dobra i piękna.

Do trwałych wartości należą też i zapewne należeć będą podstawowe wolności człowieka: wolność mowy, wolność wiary, wolność od biedy, wolność od nędzy, wolność od strachu – w interpretacji *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* oraz *Paktów Praw Człowieka*.

Bibliografia

pozycje przytoczone w tekście

1. Banach C., *Polska szkoła i system edukacji – przemiany i perspektywy*, Toruń 1995.
2. Bogaj A., Kwiatkowski S. M., Szymański J. M., *System edukacji w Polsce. Osiągnięcia. Przemiany. Dylematy*, Warszawa 1995.
3. Kierski F., *Podręczna encyklopedia pedagogiczna*, t. I, Lwów-Warszawa 1923; t. II, Lwów-Warszawa 1925,
4. Komeński J. A., *Wielka dydaktyka*, Wrocław 1956.
5. Komitet Ekspertów do Spraw Edukacji Narodowej, *Edukacja narodowym priorytetem. Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa-Kraków 1989.

6. Kot S., *Historia wychowania*, t. I i II, Lwów 1934.
7. Kowalski S., *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa 1974.
8. Kurdybacha Ł. (red.), *Historia wychowania*, t. I, Warszawa 1965; t. II, Warszawa 1967.
9. Lewowicki T., *Przemiany oświaty*, Warszawa 1994.
10. Miąso J. (red.), *Historia wychowania wiek XX*, t. I i II, Warszawa 1980.
11. Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1993.
12. Pomykało W. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa 1993.
13. Ratuś B., *Edukacja w okresie reform ustrojowych*, Zielona Góra 1996.
14. Trempała E., *Szkoła a edukacja równoległa (mieszkalna). Poglądy, doświadczenia, propozycje*, Bydgoszcz 1993.
15. *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej*, z przedmową W. Kucharskiego, Lwów 1923.